

**СУПЕРНИЦТВО РОСІЇ ТА КИТАЮ
ЗА ВПЛИВ У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.
ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Анотація

У записці проаналізовано сучасну політико-економічну ситуацію в Центральній Азії (ЦА) та деструктивний вплив на неї з боку Росії, викладено еволюцію китайської присутності в регіоні, зусилля КНР щодо налагодження двостороннього діалогу з країнами ЦА. Визначено актуальні тенденції взаємодії країн регіону з РФ та КНР. Розглянуто перспективи інтеграційних проектів Росії та Китаю на теренах ЦА. Зроблено висновки для України щодо активізації економічної співпраці з країнами ЦА та використання для цього можливостей китайської ініціативи «Один пояс, один шлях».

**СУПЕРНИЦТВО РОСІЇ ТА КИТАЮ
ЗА ВПЛИВ У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.
ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Центральна Азія на перехресті зовнішніх інтересів

Китайська Народна Республіка та Російська Федерація нині є країнами, політична та економічна присутність яких у Центральній Азії (ЦА) є найбільшою. Росія підтримує доволі тісні гуманітарні зв'язки з країнами регіону та зберігає значну військову присутність у ЦА, що підтверджується військовими базами РФ у Таджикистані та Киргизії, а також членством Казахстану, Киргизії та Таджикистану в ОДКБ.

Очевидним є той факт, що для Москви Центральна Азія досі виступає територією надзвичайної геополітичної ваги, відтак російське керівництво не шкодувало ресурсів для закріплення свого впливу в регіоні. Зважаючи на прецедент анексії Криму, залишається невизначеним, як далеко може зайти Москва в питанні просування власних інтересів у ЦА та наскільки довго та

злагоджено самі країни Центральної Азії опиратимуться геополітичним апетитам Росії.

У самій Центральній Азії досі існує низка внутрішніх проблем, які можуть ставати на заваді безпековим інтересам країн регіону та зробити їх легкою здобиччю для зовнішнього втручання, у першу чергу, з боку Москви. Так, проблема внутрішніх водних ресурсів між Узбекистаном, Таджикистаном та Казахстаном неодноразово призводила до дипломатичних суперечок. Крім того, на поверхню внутрішніх відносин у ЦА регулярно виходить невирішене питання демаркації кордону у Ферганській долині. Протягом останніх років Москві неодноразово вдавалося використовувати ці внутрішні протиріччя на свою користь.

Слід зазначити, що Росія, яка проголосила себе правонаступницею СРСР, на теренах колишнього Радянського Союзу поводить таким чином, нібито країни СНД є зоною її інтересів та безумовного впливу. Водночас за роки незалежності відцентровий вектор тільки посилюється, що відповідним чином віддзеркалюється й у ЦА.

Якщо виходити із сучасного довгострокового тренду, Росія в ЦА є «державою, що уходить». На заміну їй іде Китай, чий економічний, а відтак і політичний вплив у регіоні постійно зростає. Решта міжнародних гравців, включно зі США та Євросоюзом, впливають на ситуацію в ЦА значно менше.

Прихід до Білого дому Дональда Трампа не сприяв посиленню американської присутності в регіоні ЦА. У планах Вашингтону припинення фінансової допомоги Казахстану та Туркменістану, скорочення її вдвічі для Таджикистану та Киргизії, а також незначне збільшення фінансової підтримки Узбекистану. Нині є зрозумілим, що проекти, від фінансування яких відмовиться США, відійдуть Китаю, якщо вони будуть цікавими для Пекіну.

Після виступу Голови КНР Сі Цзіньпіна на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (Швейцарія) стало зрозумілим, що нині китайське керівництво готове розглядати КНР генератором світової економіки та регулювальником глобалізаційних процесів. Відтак, доречним буде згадати, що у 2013 р. саме у ЦА (в Астані, Казахстан) голова КНР Сі Цзіньпін

презентував свою ініціативу створення Економічного поясу Нового Шовкового шляху. За задумом китайського керівника, ця ініціатива має оздоровити глобальну економіку, надати світу нові механізми та інструменти для подальшого розвитку. Слід зазначити, що «Один пояс, один шлях» – це не проект або програма, а скоріше пропозиція Піднебесної країнам континенту сконструювати новий історичний процес інфраструктурної, інвестиційної та соціально-економічної модернізації сучасного світоустрою.

Поява ініціативи Сі Цзіньпіна свідчить про завершення «епохи Ден Сяопіна», яка характеризувалася прагненням Китаю бути подалі від світових проблем. Нині КНР стає провідною глобальною потугою, яка усвідомлює свою економічну вагу у світі. Така ситуація кардинально змінює логіку та структуру відносин Китаю зі своїми сусідами, проте не відкидає принципи та механізми співробітництва.

Усі п'ять країн ЦА знаходяться на шляху з КНР до її стратегічних партнерів у Європі та Перській затоці, а відповідно мають стати невід'ємною частиною Економічного поясу Нового Шовкового шляху. Це означає, що Пекін буде дуже уважно ставитися до ситуації у ЦА. Країни регіону вже відчували таке ставлення до себе з боку Піднебесної. Рівень китайського проникнення в економіку центральноазіатських країн надалі тільки зростатиме. Наразі економічні проекти доповнюються інфраструктурними та логістичними, які за своїм характером є інтеграційними.

Дуже актуальним для Пекіна є співробітництво з країнами ЦА у протидії тероризму та екстремізму. Активізація останніми роками ісламістів у Казахстані та Киргизії, розповсюдження радикалізму викликають серйозну занепокоєність у Китаї.

***Довідково:** у серпні 2016 р. терорист-смертник на автомобілі атакував посольство КНР у Бішкеку (Киргизія). Жоден із китайських дипломатів не постраждав, але занепокоєність Пекіна щодо безпекової ситуації в ЦА зростає.*

Влада Китаю стурбована спробами активізувати ісламський рух на власній території (СУАР КНР). Тут Пекін багато років веде боротьбу із

терористичним підпіллям. Безпекові питання у ЦА Китай вирішує на двосторонньому рівні, а також через ШОС.

«Один пояс, один шлях» практично перший в історії КНР глобальний зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний крок, спрямований на вирішення проблем великого континенту. І регіон ЦА є важливою ланкою, що поєднує Азію з Європою. Утім на цьому шляху залишається чимало перешкод.

Саміт високого рівня «Один пояс, один шлях», який відбувся в Пекіні в травні ц.р., не тільки продемонстрував значні досягнення у реалізації китайської ініціативи, такі, як формування фінансової бази, визначення основних маршрутів та сфер співробітництва, створення базових компонентів нової «шовкової» дипломатії. Саміт також висвітлив певні проблеми. **Окрім відверто негативного ставлення до китайської ініціативи з боку Індії та обережного з боку США та Японії, є й замасковане побоювання з боку деяких країн, зокрема країн ЦА.**

Попри наявну вигоду та зрозумілі переваги співробітництва з Китаєм **політичні еліти країн ЦА не зацікавлені у формуванні політичної та економічної залежності від Пекіну.** Стримуючим чинником виступає об'єктивна потреба у розвитку власної виробничої економіки.

Ймовірним є подальше намагання країн ЦА збалансувати зростаючий вплив Китаю різними формами політичного, економічного та військового співробітництва з іншими провідними державами. На думку міжнародних експертів, найбільш сприятливим для регіону є сценарій конструктивної взаємодії в ЦА кількох впливових гравців. На початку XXI ст. утворений в регіоні трикутник геополітичної конкуренції (США-Росія-Китай) відійшов від звичного наприкінці XX ст. формату тимчасової рівноваги інтересів, оскільки активізація кожного з гравців у рамках новітніх регіональних та світових політичних умов призводить до загострення ставлення кількох інших до подібної діяльності. Оптимальним сценарієм розвитку взаємодії між США, КНР і Росією в Центральній Азії на початку XXI ст. було встановлення *modus vivendi* в рамках регіональної політики, проте реальний результат повзучого

протистояння трьох держав у регіоні, імовірно, залишатиметься спірним та відкритим протягом довгого проміжку часу.

Якщо до російської анексії Криму відносини між трьома зовнішніми акторами у ЦА найкраще описувалися поняттям «конкуренція», то нині зі збільшенням поляризації та зміною «правил гри», ці відносини можуть опинитися на грані конфронтації. Відтепер великою мірою майбутнє ЦА залежатиме від того, як поведуть себе самі країни регіону, які раніше дотримувалися обережної політики.

Враховуючи внутрішні регіональні протиріччя між країнами ЦА, у разі подальшої поляризації кожна з них може пристати до іншого «покровителя». Зокрема, Казахстан, який вже не довіряє Москві та має налагоджені економічні відносини з Пекіном, може схилитися саме до Китаю. На противагу йому Узбекистан обере США, адже співпраця між Вашингтоном та Ташкентом триває вже довгий час, так само, як між Ташкентом та НАТО. Таджикистан та Киргизія у своєму виборі, скоріше за все, орієнтуватимуться на Казахстан, тоді як найбільш вірогідним сценарієм поведінки Туркменістану буде традиційний нейтралітет.

Військова присутність РФ та «захист російськомовного населення»

як чинники нестабільності в ЦА

Військові бази РФ залишилися на теренах ЦА після розпаду СРСР. Так, на території Таджикистану, Казахстану та Киргизстану знаходилася найбільша кількість зарубіжних військових формувань Росії. Важливу роль у військовому контролі Центральної Азії Москвою відігравав стратегічний об'єкт на території Казахстану – космодром Байконур. У Таджикистані, в місті Курган-Тюбе знаходилася найбільша російська закордонна військова база, де квартирувала 201-а моторизована стрілецька дивізія у кількості близько 7000 військових. У 2010-х рр. кількість військово-повітряних сил на Кантській авіабазі, що знаходилася неподалік столиці Киргизії Бішкеку, була суттєво збільшена, тож у разі розгортання будь-яких етнічних конфліктів

внутрішнього порядку російської військової потуги на місцях буде достатньо для повноцінного втручання.

Із закриттям американської військової бази в Манасі влітку 2014 р. у Киргизстані на тлі російської анексії українського Криму все частіше лунали сумніви стосовно своєчасності та адекватності виведення американських військових як противаги росіянам у країні. Маючи перед очима український прецедент, *киргизьке керівництво дійшло висновку, що для гарантії власної безпеки кращим рішенням було б залишити на своїй території бази кількох країн.*

Росія залишалася важливим постачальником зброї та військової техніки для підтримки армій країн ЦА. Однак слід підкреслити, що Москва в даній сфері не була монополістом та мала велику кількість конкурентів в особі США, Європи, Південної Кореї, Туреччини, Ізраїлю та Індії.

Зі свого боку, *керівництво Узбекистану також висловлювало негативну позицію щодо втручання Москви у життя Центральної Азії*, у першу чергу, за рахунок нарощування російської військової присутності в регіоні.

Порівнюючи «севастопольський досвід» із власним досвідом розквартирування російських військ, керівництво країн ЦА мало змогу чітко визначити плюси та мінуси наявності на території своїх держав військових формувань Росії.

Наріжним каменем для захисту Центральної Азії від зовнішнього втручання з боку Москви стала наявність у регіоні основного козира, що його використовувала Росія для обґрунтування загарбницької практики на території Криму та Східної України: в усіх країнах ЦА присутня певна кількість російськомовних меншин.

***Довідково:** загалом на початку 1990-х рр. на території Центральної Азії мешкало близько 10,3 млн етнічних росіян. Хоча протягом кінця XX – початку XXI ст. з регіону виїхала велика кількість росіян, наляканих зростанням ісламістських тенденцій, суттєвий процент російського населення в Центральній Азії все ще становить достатню загрозу для потенційного «захисту меншин» з боку Москви. Найбільші хвилювання цей факт має викликати у керівництва Казахстану, 23 % населення якого склали росіяни, які компактно проживали переважно на півночі країни.*

Мета сучасних російських геополітиків у цьому відношенні очевидна – діставши північний Казахстан, Росія наблизилася б до Китаю, отримавши під свій контроль важливі торговельні шляхи, що з'єднували його з Центральною Азією. Більша частина громадян російського походження переважно проживала на півночі та сході Казахстану. Для запобігання сепаратистським тенденціям керівництво Казахстану ініціювало переселення етнічних казахів на свою територію. За останні 25 років на територію північного Казахстану було переселено близько 3,5 млн етнічних казахів, що проживали в Афганістані, Узбекистані, Монголії та Китаї. Для гарантії внутрішньої безпеки та захисту від потенційних етнічних конфліктів Казахстан запровадив кримінальну відповідальність за підтримку сепаратизму.

Уразливим для внутрішніх сепаратистських тенденцій є також Узбекистан із проблемою Каракалпакської автономної республіки та Таджикистан із питанням Горно-Багдашану. Зокрема, *відцентровий рух Каракалпакстану може стати засобом тиску з боку Москви на керівництво Узбекистану*, яке виявляє відкрито негативне ставлення до загарбницьких дій Росії щодо України.

Таким чином, Кремль все ще може застосовувати внутрішні етнічні конфлікти в ЦА для розгойдування внутрішньої обстановки та для відновлення свого впливу в радянському форматі.

Боротьба за енергоносії

З 2014 р. китайсько-російське протистояння в ЦА зазнало суттєвих змін. Зокрема, зросла взаємодія з Пекіном країн-контролерів нафтогазових ресурсів регіону. Оскільки Китай усе сильніше закріплювався в регіоні саме на основі взаємодії в нафто-газовому секторі, позиції колишнього галузевого монополіста – Москви – дедалі слабшали. За останні кілька років Туркменістану, Казахстану та Узбекистану вдалося суттєво диверсифікувати мережу постачання газу до китайських ринків в обхід Росії та дістати бажану транзитну незалежність від Москви (якої, однак, поки що не позбулися зав'язані за російський імпорт газу Таджикистан та Киргизія).

Довідково: станом на березень 2017 р. газопроводом ЦА – Китай було доставлено 170 млрд куб. метрів природного газу. Зазначена магістраль розпочинається на кордоні Туркменістану та Узбекистану й територією останнього, а згодом Казахстану прямує до КНР та через КПП «Хоргос» заходить до Сінцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) Китаю. Нині у складі газопроводу функціонують три гілки по понад 1800 км кожна. Перша гілка А запрацювала у грудні 2009 р., друга В – у жовтні 2010 р., третя С – у травні 2014 р. Щорічно пропускна потужність трьох гілок складає 30 млрд кубів природного газу. У вересні 2014 р. розпочато будівництво четвертої гілки D довжиною у 1000 км. Гілка пройде через Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан й Киргизію та увійде до СУАР Китаю у південній його частині, де з'єднається з внутрішнім китайським газопроводом, який поєднує Захід та Схід КНР. Потужність четвертої гілки D, яка запрацює у 2020 р., складає 30 млрд кубів газу на рік.

Китай виступає найважливішим економічним партнером країн Центральної Азії та є головним імпортером нафти та газу з Туркменістану та Казахстану. Більше того, ***енергетичні відносини з Китаєм практично забезпечили Туркменістану захист від активного втручання у внутрішні справи країни з боку Москви.*** Чинник присутності Пекіну в енергетичній сфері Туркменістану із великою кількістю контрактів на мільярди доларів за поставки туркменського газу в Китай фактично зв'язує російському керівництву руки на цьому напрямку.

У двосторонніх відносинах з іншими чотирма країнами ЦА Китай також узяв курс на витіснення Росії. Зокрема, інвестиції Китаю до Центральної Азії вже витіснили російські вливання, відтак переорієнтація країн ЦА з Москви на Пекін відбувається дуже інтенсивно. До того ж Пекін, на відміну від Москви, не просто обіцяє залучити фінансування до ЦА, а реально надає його.

Фінансово-економічна складова китайського проникнення в ЦА

Станом на 2016 р. Китай надав країнам ЦА близько 30 млрд дол. США кредитів. Зокрема, Казахстану – понад 13,5 млрд, Туркменістану – понад 12,4 млрд, Узбекистану – понад 2,2 млрд, Таджикистану – понад 1,7 млрд та Киргизії – понад 1,1 млрд. Кредити мають пільговий характер: відсоткова ставка 1,5-3 %, термін до 20 років із пільговим терміном.

Російські експерти наголошують на таких особливостях китайського кредитування у ЦА:

- кредити освоюються китайськими компаніями та напряму пов'язані із залученням китайського устаткування та робочої сили із КНР;

- ці кредити спрямовані виключно на реалізацію сировинних та інфраструктурних проектів, в яких зацікавлений Китай.

Водночас кредити значною мірою допомагають створювати інфраструктуру між ЦА та КНР, адже у радянські часи цей регіон був ізольований від транспортної системи Китаю. Нині Пекін концентрує зусилля на створенні та реконструкції об'єктів (логістичних центрів, автомагістралей та залізниць), які дозволяють нарощувати товарообмін з регіоном. Такий підхід відповідає національним інтересам країн ЦА, які отримують можливість диверсифікувати свої зв'язки із зовнішнім світом, які до того були обмежені застарілою радянською інфраструктурою.

Китай сприяє країнам ЦА у вирішенні стратегічних завдань економіки, проте, на відміну від МВФ, не висуває при цьому вимог щодо реформування економіки та політичної системи. Наприклад, Пекін профінансував будівництво ЛЕП «Південь – Північ» у Киргизії та аналогічної ЛЕП у Таджикистані, що дозволило цим країнам створити національні енергетичні системи, фрагментовані після розпаду СРСР. Такі проекти, безумовно, сприяють зміцненню стабільності країн ЦА.

З 2015 р. Пекін одержав залізничний доступ через ЦА до Ірану. На середньострокову перспективу очікується, що китайські зусилля будуть зосереджені на створенні ще одного залізничного коридору із виходом на Ферганську долину (Узбекистан) яка є найнаселенішим районом ЦА. Зокрема, планується побудувати залізницю, яка зв'яже Китай, Киргизстан та Узбекистан.

***Довідково:** економічний пояс Шовкового шляху передбачає створення кількох економічних коридорів: Північного (Китай – ЦА – Росія – Європа), Центрального (Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока – Середземне море) та Південного (Китай – Південно-Східна Азія – Південна Азія – Індійський океан).*

Китайські підприємці мають великий досвід у залученні фондів до економік країн ЦА та навчилися маневрувати в досить складному місцевому

інвестиційному кліматі. Важливим було й прагнення Пекіну розширити мережу доріг та залізниць для експорту власної продукції до ЦА та Європи.

Тож у цілому Китай є значно більш привабливим економічним партнером для країн ЦА, ніж Росія: на відміну від Москви, Пекін не тільки пропонує більш вигідні умови для співпраці, але й не вимагає безумовної політичної інтеграції для закріплення економічних відносин.

Важливу роль у подальшому поглибленні співпраці між Китаєм та країнами ЦА відіграватиме й поступова зміна керівних еліт всередині регіону. Із відходом від справ загартованих радянською системою політичних діячів та появою їх нової генерації зміниться й ставлення до Росії: відтепер Москва розглядатиметься не з позицій традиційного системного підпорядкування «центрові», а в контексті останніх агресивних та непередбачуваних дій Росії. Новий підхід до відносин з Москвою знайде відображення і в ідеологічній сфері.

Сучасне становище Росії у світі вже негативно відбилося на Центральній Азії як джерелі великої кількості трудових мігрантів на північ. Втрата робочих місць та зростання расової нетерпимості всередині Росії до робітників із Центральної Азії вже суттєво вплинула на негативне сприйняття РФ як можливого майданчика для покращення власного економічного становища. Таким чином, ***еліти країн ЦА, беручи до уваги всю різноманітність викликів та загроз від будь-якої взаємодії з Росією, опинилися в ситуації пошуку шляхів виходу з-під російського контролю***, який наразі приносить лише зростаючу агресію національного та потенційно військового гатунку.

Ідеологічні та соціальні чинники зближення країн ЦА з Китаєм

Останніми роками керівництво Китаю багато уваги приділяло виробленню оновленої доктрини мирного співіснування, трансформованої під сучасні світові умови та міжнародно-правове поле. Його базовими рисами є неутручання у внутрішні справи, повага до вибору народами соціального ладу та методів розвитку, рівність і взаємна вигода, вирішення проблемних ситуацій політичними засобами, заохочення добросусідства. Такий підхід став

стрижнем китайської політики партнерства, зокрема щодо країн ЦА. Останніми роками ця політика була доповнена тезою щодо «гармонізації» як суспільних відносин, так і міжнародної взаємодії.

Позитивна спрямованість китайської політики партнерства одержала підтримку у політичних еліт країн ЦА. Китайська модель розвитку стала певним орієнтиром для цих країн. Поставлені перед жорсткою необхідністю «вчитися плавати у відкритому морі», національні еліти побачили, що Китай не відвернувся, не скористався моментом, а запропонував якщо не «руку дружби», то принаймні щирю допомогу.

Довідково: офіційна допомога Китаю, що була надана країнам регіону з 2013р., сягнула 5,5 млрд дол. США. Найбільше отримав Узбекистан. Більшість проектів фінансує Банк розвитку Китаю.

Зустрічний рух просто не міг не виникнути. Так, настороженість зберігалася, але упередженість почала відходити на задній план, а от інтереси почали збігатися. Створення Шанхайської організації співробітництва стало переломним моментом у взаєминах країн ЦА з Піднебесною, оскільки саме цей регіон був місцем перетину інтересів глобальних гравців. Важливо згадати, що країнами-засновниками ШОС стали чотири з п'яти країн ЦА (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан), а також Росія й Китай. Проте, навіть своєю назвою організація підкреслює визначальну роль Китаю у її створенні.

Важливим компонентом зближення країн ЦА з Китаєм є позитивний імідж китайської моделі побудови «соціалізму з китайською специфікою». Ця модель викликала резонансну зацікавленість з боку національних еліт ЦА своєю гнучкістю та нетрафаретністю, зрозумілими перспективами подальшої еволюції.

Проблеми соціально-політичного розвитку Китаю у 1980-90 рр. багато у чому співпадали з проблемами, які виникли у колишніх середньоазіатських республік після розпаду СРСР та певною мірою зберігаються понині. Західним політологам важко збагнути реалії життя країн ЦА, через що виникає нерозуміння привабливості китайського досвіду для цих країн.

На початковому етапі незалежності перед державами ЦА постала складна проблема кордонів, успадкована від СРСР. Результати двосторонніх (з Китаєм) переговорів мали вкрай негативну оцінку з боку населення та політичних кіл країн, що межують з КНР. Найгостріше реагувало населення Киргизстану, де понині існує думка, що країна поступилася Китаю значними територіями. Втім ідеться скоріше не про агресивність Пекіну, а про корумпованість киргизької влади. Наразі це питання впливає на формування образу Китаю та нерідко є приводом для інформаційних маніпуляцій.

Окремо у суспільному дискурсі країн ЦА обговорюється майбутнє КНР, його політика стосовно країн-сусідів. Найбільшу увагу приділяєть т.зв. «китайській демографічній та економічній експансії», яка, як вважається, має глибоке історичне коріння. Тож, не слід скидати з важелів певний рівень китаєфобії, що існує в країнах ЦА. Зростання впливу Китаю в регіоні супроводжується побоюваннями щодо посилення китайської експансії. Прикладом цього є численні протести проти поправок до Земельного кодексу, які прокотилися містами Казахстану навесні 2016 р., адже поправки спрощували доступ до землі для іноземців.

З іншого боку, чимало людей наголошують на толерантності та миролюбності китайців, нагадують, що Китай протягом довгого часу сам був жертвою агресії та приниження. У ЗМІ країн ЦА розміщуються матеріали щодо економічних успіхів КНР, які не можуть не викликати повагу. Підкреслюється працелюбність китайців, їхня бережливість ставиться у приклад. Зокрема, у киргизькій пресі вже з'явилися заклики «вчитися у китайців», які одержали гарячу підтримку серед бізнесменів та військових.

Велику зацікавленість щодо Китаю виявляє молодь, яка відзначає стабільність внутрішньополітичної обстановки у КНР, китайську толерантність, відсутність шовіністичних або націоналістичних агресивних проявів щодо жителів країн ЦА. Значна кількість молодих людей з країн ЦА прагне зв'язати своє майбутнє з Китаєм.

Зі свого боку, Пекін окрім активного формування лояльності еліт країн ЦА, останніми роками здійснює політику масштабного залучення

місцевої молоді на навчання у Китаї. Кількість студентів із країн ЦА, що навчаються у КНР росте рік від року. Наприклад, у 2016 р. у цій державі навчалася вже 13 тис. казахстанців. Це все ще вдвічі менше, ніж у Росії, проте важлива тенденція.

Нині влада Китаю розглядає можливість перетворення Сіньцзяну на освітню зону, орієнтовану на ЦА. У разі успіху Пекіну на гуманітарному напрямку зі зміною поколінь Китай засобами «м'якої сили» значно посилить свій вплив на регіон.

Двосторонні відносини Китаю з країнами ЦА

Основним партнером КНР в регіоні є Казахстан. Через територіальну близькість та довжину спільного кордону ці дві держави є активними торговими партнерами. З 391 млн дол. США у 1995 р. товарообіг між країнами у 2016 р. зріс до 27 (за іншими даними 40) млрд дол. США. Для порівняння товарообіг між Казахстаном та Росією у 2015 р. склав 14,5 млрд дол. США. Казахстан поставляє до Китаю сиру нафту та нафтопродукти, руду кольорових та чорних металів, продукцію сільського господарства. Понад чверть нафти, що добувається у Казахстані, видобуто за участю китайського капіталу, а трубопровід, яким нафта експортується до КНР, збудований на китайські гроші.

Політичні відносини мають високий рівень взаємної довіри. У 2016 р. під час проведення саміту G-20 у Ханчжоу (КНР) президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв був особисто запрошений головою Китаю Сі Цзіньпіном. За підсумками зустрічі двох лідерів досягнуто домовленість про спільну реалізацію до 2020 р. 51 економічного проекту.

У червні ц.р. під час проведення саміту ШОС в Астані Казахстан підписав з Китаєм 22 комерційні угоди на суму 7 млрд дол. США. За угодами китайська сторона інвестує у розвиток агрохімічного кластеру в Казахстані та реалізує низку проектів у вільній економічній зоні в Атирауській області. Крім того, китайська корпорація Hydrochina Corporation будуватиме в Алматинській області вітроелектростанцію та мережу малих ГЕС.

Для Киргизстану Китай є також ключовим партнером. За темпами зростання китайсько-киргизький товарообіг перевищує російсько-киргизький, що дає підстави вважати, що невдовзі КНР стане першим торговим партнером цієї країни. Зростає зацікавленість китайського бізнесу у киргизьких проектах. У 2016 р. уряд Киргизстану відмовився від послуг «РусГідро» у спорудженні Верхньоаринської ГЕС та Камбаратинської ГЕС-1. Для Китаю, який вміє добиватися преференцій в енергетичних проектах, інвестиції у цей гідроенергетичний каскад можуть стати вигідною пропозицією.

Іншим важливим напрямом співробітництва є сільське господарство. Киргизстан має незвичну для регіону структуру агровиробництва: наприклад, профіцит молока, яке має великий попит у Китаї. У Чуйській області до 2020 р. на китайські гроші буде збудований найбільший у ЦА агропромисловий парк «Зірка Азії» загальною площею 4,6 кв. км.

Як сусід Піднебесної Таджикистан повністю вкладається у китайську концепцію «рухатись від ближніх до дальніх». До переліку інтересів КНР у цій країні входять алюміній, хлопок, мідь та чорні метали. Проте поки що структура товарообороту не на користь Таджикистану: експорт з Китаю значно більше імпорту. Можливо через це головний інтерес для КНР полягає у спільних проектах: золотодобувні підприємства «Зарафшан» і «Гірничопромислова компанія Таджикистану та Китаю». Між іншим, ці підприємства є найбільшими платниками податків у Таджикистані.

Також є позитивні приклади співпраці у сільському господарстві. Китайська компанія «Чжунтай» арендує 5 тис. га землі у Хатлонській області та вже вклала кілька десятків млн дол. у створення текстильно-промислового парку.

Вплив Китаю на Туркменістан не такий помітний, як на країни, які межують з КНР. Втім ця країна є одним із його основних економічних партнерів. Китайсько-туркменський товарообіг у 2012-2016 рр. склав від 7 до 10 млрд дол. США. Основою туркменського експорту до КНР є природний газ, через це сальдо торгового балансу для Туркменістану позитивне: від 4,3 до 7 млрд дол. США. Важливим інвестиційним проектом став магістральний

трубопровід, перша гілка якого була введена в експлуатацію ще у грудні 2009 р.

Узбекистан, який також не має спільного кордону з КНР, не залишився осторонь китайської економічної експансії у ЦА. У 2016 р. двосторонній товарообіг склав 3.2 млрд дол. США (17,5 % зовнішньої торгівлі Узбекистану). Це найбільший показник країни, на другому місці Росія (17,3 %), на третьому – Казахстан (8,9 %). За офіційною статистикою, в Узбекистані діють 70 представництв китайських компаній та понад 500 спільних підприємств, створених за участю китайського капіталу. Провідною галуззю двостороннього співробітництва є видобуток та спільна переробка уранових руд.

У травні ц.р. в ході першого візиту до КНР новообраного президента Узбекистану Ш. Мірзієєва підписаний великий пакет економічних угод між Китаєм та Узбекистаном на суму 20 млрд дол. США. Передбачається суттєве поглиблення взаємодії двох країн у газохімії та гідроенергетиці, зокрема будівництво заводу з виробництва синтетичного рідкого палива, а також середньостроковий контракт на постачання в Китай природного газу.

Таким чином, Ташкент, як і його сусіди по регіону, перейшов до активної реалізації спільних із Китаєм масштабних проектів у промисловості та інфраструктурі.

Зіткнення інтеграційних проектів на теренах ЦА

Посилення позицій КНР у ЦА напряму зачіпають амбіції євразійської інтеграції Москви, адже російський проект ЄврАзЕС та китайська ініціатива створення Економічного поясу Нового шовкового шляху («Один пояс, один шлях») на теренах ЦА вступають у пряму конкуренцію. Обидва проекти передбачають певне економічне й політичне структурування регіону навколо, з одного боку – Москви, з іншого – Пекіну.

На думку російських експертів, у сучасних умовах ЦА стає регіоном, де співіснують різні інтеграційні проекти, які ефективно доповнюють один одного. Створення ЄврАзЕС покликане частково обмежити експансію

китайських товарів на російському ринку, надати можливість запустити власні програми індустріалізації. Невипадково у структурах ЄврАзЕС досить прохолодно ставляться до ідеї створення повноцінної зони вільної торгівлі з Китаєм. Москва закликає до вироблення єдиної позиції країн ЄврАзЕС щодо економічної взаємодії з КНР, прагне їх виступу у цій сфері «єдиним фронтом». Пекін цей «фронт» успішно руйнує, роблячи ставку на двосторонню економічну співпрацю. Відповідно зростає суб'єктність країн ЦА, які більше не є об'єктами колонізації, самі активно формують власний порядок денний та тяжіють до багатовекторної політики.

Сильним боком китайської економічної політики в ЦА, окрім гнучкої взаємодії на двосторонній основі та наявного значного фінансового ресурсу, є спроможність Пекіну запропонувати широкий спектр напрямів для співробітництва. Відносна слабкість промисловості та ресурсний характер економік країн ЦА створюють «природне» підґрунтя для економічної співпраці з Китаєм.

З іншого боку, ***можливості ЄврАзЕС у ЦА є досить обмеженими через власні особливості як міжнародної організації.*** На відміну від формально не інституціоналізованого «Одного поясу, одного шляху», ЄврАзЕС є глибоко забюрократизованою інституцією, яка вимагає від учасників довготермінового погодження позицій з кожного питання. Конкурентоспроможність ЄврАзЕС обмежена низьким ступенем диверсифікації економік її країн, а також незначною часткою внутрішнього товарообігу (9 %).

Фінансові можливості ЄврАзЕС значно скромніші за китайські. Уставний капітал Євразійського банку розвитку (головного фінансового інституту ЄврАзЕС) складає 7 млрд дол. США. Уставний капітал створеного Пекіном Азіатського банку інфраструктурних інвестицій (АБІІ) – 100 млрд дол. США. Сюди треба додати Фонд Шовкового шляху КНР у розмірі 40 млрд дол. США. Таким чином, фінансові можливості Пекіну перевищують можливості Москви у 20 разів. До того ж ідеться про задекларовані

російською стороною фінанси, які на практиці часто виявляються існуючими тільки на папері.

Російські експерти зазначають, що посилення китайської присутності в ЦА та реалізація Пекіном ініціативи «Один пояс, один шлях» сприяє припливу інвестицій до країн ЦА та розвитку транспортно-логістичної інфраструктури регіону. Проте Москву непокоїть, що Пекін орієнтований на структурування регіонального простору навколо власного економічного розвитку, а його політика в ЦА призводить до розмивання російського інтеграційного проекту в Євразії.

Тим часом *Китай послідовно здійснює свою політику залучення країн ЦА до власного інтеграційного проекту*. У серпні ц.р. в м. Ляньюньган (провінція Цзянсу, КНР) відбувся вже п'ятий Форум співробітництва «Китай – Центральна Азія». Головною темою цього року було «будівництво мосту співробітництва Шовкового шляху та спільне сприяння мирному розвитку та процвітанню». У роботі форуму взяли участь представники центральної влади КНР, губернатор провінції Цзянсу, віце-прем'єри Узбекистану й Таджикистану, а також понад 200 представників міністерств та відомств, ділових та наукових кіл.

Важливо зазначити, що подібні заходи є регулярними та проводяться у різних провінціях Китаю, що створює постійно діючу платформу для співробітництва на регіональному рівні

Висновки для України

1. Низька суб'єктність країн ЦА протягом всього часу після розпаду СРСР спричинила високий ступінь залежності цих країн від впливу зовнішніх чинників. Деструктивна роль Росії на пострадянському просторі, яку повною мірою відчула на собі Україна, зберігає свій негативний потенціал, зокрема й у ЦА. Українській дипломатії необхідно ретельно вивчати форми та методи підривної діяльності РФ проти країн СНД для урахування в поточній роботі та запобігання впливу Росії на співробітництво України з країнами ЦА.

2. Агресія Росії проти України сприяла більш реалістичному погляду на співробітництво з Москвою з боку політичних еліт країн ЦА. Негативне ставлення до дій агресора, розуміння російської загрози для власних національних інтересів керівництвом країн ЦА сприяє поглибленню двосторонньої співпраці з Україною, створює позитивне тло для активізації співробітництва, передусім, економічного. Україні доцільно скористатися нагодою та використати ситуацію задля вирішення власних економічних проблем.

3. Досвід економічного проникнення Китаю в ЦА, приклади його успішного співробітництва з країнами регіону дають підстави для правильної оцінки підходів китайського керівництва до забезпечення власних інтересів на світовій арені. Головним висновком є те, що поглиблення фінансово-інвестиційної співпраці з Китаєм не несе загрози національним інтересам інших країн та може розглядатися як механізм вирішення багатьох проблем розвитку. Зрозуміло, що Китай не варто розглядати в якості благодійника, проте доцільно бачити у ньому надійного партнера зі зрозумілими прагненнями та прозорими механізмами співпраці.

4. Важливо вивчати досвід використання країнами ЦА механізмів та можливостей ініціативи КНР «Один пояс, один шлях» задля вирішення власних проблем розвитку, створення інфраструктури, активізації економіки та поглиблення регіональної співпраці. Україні також варто використати потенціал Азіатського банку інфраструктурних інвестицій та Фонду шовкового шляху КНР для вирішення проблем української економіки.

5. Варте уваги, що політичні еліти країн ЦА вбачають шляхи подолання негативної спадщини СРСР не у зміцненні політичної взаємодії з Росією, а в економічній співпраці з «комуністичним» Китаєм, який, на противагу Москві, не використовує військовий тиск, а спирається на інструменти «м'якої сили». Важливість гуманітарного співробітництва для економічного піднесення – ще один важливий висновок для України.

6. Слід відзначити високий рівень експертного супроводу політичної взаємодії та економічного співробітництва країн ЦА з усіма провідними

гравцями у регіоні. Експертне середовище КНР, Росії, США, ЄС уважно вивчає процеси, що відбуваються у ЦА, основні тенденції розвитку ситуації для прогнозування та політико-економічного консалтингу. Забезпечення фахового супроводу міжнародної діяльності України, на жаль, поки що залишається невирішеним питанням.

А. З. Гончарук

відділ проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки

Національний інститут стратегічних досліджень

жовтень 2017 р.